

**Л. А. МИРОНОВА. Порівняльна характеристика
фразеологізмів із компонентом *nis*
в українській та іспанській мовах:
семантична мотивація**

Робота присвячена дослідженню семантичного значення фразеологічних одиниць української та іспанської мов, які містять у своєму складі соматизм *nis*. Для висвітлення теми застосовувалися порівняльний метод та метод компонентного аналізу, що дозволило виявити спільні значення фразеологізмів, а також суттєві відмінності цієї групи словосполучень в українській та іспанській мовах.

Ключові слова: фразеологізми, *nis*, соматизм, семантика, образ.

The article is dedicated to the investigation of the semantic meaning of phraseological units in the Ukrainian and Spanish languages which have the somatism *nose* in their structure. To throw light on the topic comparative method and method of component analysis were employed which allowed to determine some common meanings of phraseologisms. We have also found out some peculiar features of this group of word combinations.

Key words: phraseologisms, nose, somatism, semantics, image.

Семантична структура одиниць різних мовних рівнів в останні десятиліття викликає дедалі більший інтерес дослідників. У цьому відношенні фразеологічний корпус мови посідає особливе місце у зв'язку з тим, що фразеологічні одиниці (ФО), складаючись із кількох компонентів, мають цілісне значення. Сьогодні теоретичне дослідження фразеології потребує подальшого вивчення внутрішньої структури ФО, поглибленої уваги до їх лінгвістичної своєрідності, а також до тих семантичних процесів, що відбуваються у фразеологічній системі мови. Усе це вимагає більш ретельного вивчення також і конкретних груп фразеологізмів, становлячи тим самим актуальне наукове завдання. Досі більшість питань фразеології вирішувалась переважно на матеріалі фразеологічного складу тієї чи іншої мови в цілому. Щодо українського мовознавства, тут потрібно передусім звернути увагу на доробок таких науковців як-от: Л. Г. Авксентьев, М. Ф. Алефіренко, В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, А. І. Івченко, Л. Г. Скрипник, Г. М. Удовиченко, В. Д. Ужченко. Меншою мірою представлені конфронтативні дослідження фразеосистем різних мов.

Особливе місце серед теоретичних робіт з іспанської фразеології посідають розділи книги Х. Касареса, присвячені проблемі фразеологічних одиниць [3]. Критично ставлячись до традиційних визначень понять фразеології, Х. Касарес вносить в них деякі уточнення, заглиблюючись у детальний аналіз іспанських фразеологічних одиниць. Учений намагається дати критерії для відбору й класифікації різних стійких словосполучень. Аналізуючи дослідження фразеології у радянській та українській іспаністиці, слід назвати роботи Н. Н. Курчаткіної, А. В. Супрун, Е. І. Левінтової, О. М. Вольф, В. С. Виноградова та інших. В Іспанії з'явилися досить цікаві наукові роботи, присвячені вивченню фразеологічних одиниць. У дослідженні Пенадес Мартінес дається визначення, характеристика, класифікація та методика викладання у вищій школі фразеологізмів [8]. Марія дель Мар Формент Фернандес звертає особливу увагу на аналіз фразеологічних одиниць, до складу яких входять соматизми *ojo, cabeza, pie, boca*. Адже, як стверджує науковець, існує певний зв'язок між частиною тіла людини і станом чи певною дією, яку виконує людина [7]. На жаль, на сьогоднішній день відсутні роботи, в яких порівнюються фразеологічні одиниці української та іспанської мов. Тому ми вважаємо, що наша робота, присвячена порівняльній характеристиці соматичних фразеологізмів цих двох мов, є актуальною та цікавою.

Усі теоретичні роботи з української та іспанської фразеології так або інакше висвітлюють питання семантики фразеологічних одиниць. Значення фразеологізму при цьому розглядається у його відношенні до одиниць інших рівнів –

слова, словосполучення, речення, – не з окремими семантичними групами, а на матеріалі фразеології у цілому. Майже всі дослідники, зокрема, відзначають, що особливості семантики фразеологізмів добре простежуються при зіставленні значень фразеологічної одиниці зі значенням слів, що входять до її складу. Це дає можливість виявити спільні й відмінні риси семантики слова і фразеологічної одиниці, детальніше розібратися в особливостях лексичного й фразеологічного значень. На думку В. П. Жукова, “фразеологічне значення фразеологічного значення слова своєрідністю відображення предвидірюється від лексичного значення слова своєрідністю відображення предметів, явищ, властивостей оточуючого середовища, особливостями мотивації свого значення, цілісності значення і т. д.” [2:52]. Разом із тим відомо, що фразеологія неоднорідна за своєю структурою, семантикою, ступенем умотивованості значення тощо. Тому виникає відчуття всіма мовознавцями, які займаються питаннями фразеології, необхідність попереднього вивчення окремих груп фразеологізмів у різних, у тому числі і семантичному, ракурсах.

Наше дослідження присвячене аналізу значення фразеологічних одиниць в обраних групах у співвіднесенні з семантикою їх компонентів, тобто у співвіднесенні з семантичною вмотивованістю і внутрішньою формою. Основна мета нашої роботи – це виявлення загальних і специфічних рис для соматичних фразеологізмів із компонентом *nis* в іспанській та українській мовах, визначення ролі лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів, що зумовлюють риси схожості та розходження в значеннях фразеологічних одиниць.

При аналізі семантичної структури фразеологічних одиниць ми дотримуємося точки зору тих дослідників, які вважають, що при всій складності фразеологічного значення воно так чи інакше зумовлене семантикою компонентів фразеологічних одиниць. На існування певного зв'язку фразеологічного значення із семантикою компонентів ФО вказують В. М. Білоноженко та І. С. Гнатюк у монографії “Функціонування і лексикографічна розробка українських фразеологізмів”, де відзначається, що “разом із тим існують і такі фразеологізми, фразеологічне значення яких має певний зв'язок із його компонентами (або частіше одним із них)” [1:46].

Предметом нашої уваги і спеціального дослідження стали фразеологічні одиниці з компонентами – соматизмами, зокрема, принципи вмотивованості семантики фразеологізмів із компонентом *nis*, семантичних перетворень слів-компонентів на фразеологічні одиниці. Базою дослідження стали близько 240 фразеологічних одиниць української мови та 90 фразеологізмів іспанської мови з компонентом *nis* (*nariz*), відібраних шляхом суцільної вибірки з лексикографічних джерел.

У тлумачному словнику української мови зафіксовано такі значення соматизму *nis*:

1. Орган нюху у вигляді виступу над ротом із дихальними шляхами на обличчі людини, морді тварини.

2. Дзьоб птаха.

3. Передня частина човна, судна, літака.

4. Передня частина взуття [4:426–427].

Характерно, що всі фразеологізми словники української мови подають лише з першим значенням.

Тлумачний словник іспанської мови дає децю іншу характеристику іменника *nis* (*nariz*), хоча визначення носа як органа нюху, що утворює виступ між лобом та ротом, призначеного для дихання у людей та тварин, є основним. Зафіксовано значення соматизму *nariz* як назви кожної з двох ніздів. Чи не тому у великій кількості фразеологічних одиниць із цим компонентом слово *nariz* вживається у множині. Словник також подає соматизм *nariz* як синонім нюху [6:438].

У фразеологічних одиницях із компонентом *nis* (*nariz*), враховуючи характер сем, які зберігаються або висуваються у значенні фразеологізму на перше місце, в українській та іспанській мовах виділяються дві групи: а) фразеологічні одиниці, у яких реалізується значення ‘частина тіла людини’; б) фразеологізми, які співвідносяться з функцією носа як органа нюху. У фразеологізмах, що реалізують сему ‘частина тіла’, за додатковими семантичними ознаками, що експлікуються у фразеологізмах, виділяються групи: 1) фразеологічні одиниці, в яких у компоненті *nis* (*nariz*) визначальними є ознаки форми виступаючої частини тіла, які дозволяють встромити її. В українській мові маємо: *уткнути ніс, носа свого пхати, встромити свій ніс, сунути носа, тикати носа, совати носа до нашого проса* – безцеремонно втручатися в що-небудь, переважно в те, що не стосується когось; в іспанській мові: *meter las narices* – сунути носа). У кількісному співвідношенні такі соматофразеологізми переважають в українській мові;

2) фразеологізми, значення яких пов’язане з місцем розташування носа. Наприклад, в українській мові: *до носа кочергою не дістати, з-під самого носа, ніс у ніс*; в іспанській мові: *debajo de las narices, ante sus narices* – перед носом, *en mis narices* – зовсім близько, прямо на очах.

У фразеологізмах із компонентом *nis* (*nariz*), у яких основою мотивації їхнього значення є функція носа як органа нюху, фразеологізми мають значення ‘гостро відчувати (запахи)’: *бити в ніс, ударяти в ніс, вдарити до*

носа; tener buena nariz, tener largas narices, tener mucha nariz – мати тонкий нюх, бути кмітливим. Таким чином, усередині фразеологічного значення відбувається переінтеграція сем компонента *nis* (*nariz*). Хоча *nis* є найменуванням органів чуття, у семантиці фразеологізмів дана ознака реалізується рідко, більшість же фразеологізмів реалізують семи, пов’язані з ознакою носа як частини тіла людини.

В системі фразеологічних одиниць української та іспанської мов із соматизмом *nis* ми виділили кілька спільних семантичних груп:

1) фразеологічні одиниці, із значенням ‘показати свою перевагу, перемогти’: *утерти носа, вкрутити носа; darle en las narices* – дати по носі, присадити;

2) вияв зневаги, байдужості: *вернути ніс, відвертати носа; torcer las narices* – відвертати носа;

3) хитрувати, обманювати або бути обдуреним: *дулю під ніс дати, за ніс водити, з носом залишити(ся), наставити носа, накадити під ніс; dejar con tantas (tamanas) narices, dejarle a uno con un palmo de narices* – залишити ні з чим, обдурити; *hacerse uno las narices, quedarse con un palmo de narices* – лишитися з носом;

4) вияв невдоволення, гніву, роздратування: *крутити носом, копилити носа, у ніс заколоту; ponerse bravas las narices, subirse la mostaza a las narices, hincharse las narices, arrugarse las narices* – вийти із себе;

5) характеристика обмеженої, невірноваженої, нетямущої людини: *аж носом баньки дме, не бачити далі власного носа, мати мухи в носі, не туди тобі ніс стирчить; no alcanzar mas alla de sus narices, no ver mas alla de sus narices* – не бачити далі власного носа; *no saber donde tiene las narices* – бути бездарним; *ponerle debajo de las narices* – йому треба розжувати й до рота покласти. Ця група фразеологізмів із негативною характеристикою є численною в обох мовах. Очевидно, що оцінка позитивних якостей як прояв норми менше цікавить людину, ніж прояв негативних характеристик розумових здібностей як відступ від норм, прийнятих у тому чи іншому суспільстві;

6) фразеологізми зі значенням ‘виходити, з’являтися’: *вистромляти носа, витикати носа, не показувати носа, носа не повернути, показувати носа; asomar las narices* – з’явитися, зайти;

7) фразеологічні одиниці зі значенням ‘падати’: *заорати носом, рити носом, romper las narices* – розбити носа, *caer de narices* – упасти ниць; *dar(se) de narices* – розбити носа, зіштовхнутися; *darse con las narices en el suelo* – упасти з неба на землю, зустрітися з реальністю.

Але, незважаючи на велику кількість фразеологізмів в українській та іспанській мовах із спільним значенням, ми виявили деякі значення, характерні тільки соматофразеологізмам однієї з мов. В українській мові зафіксовано такі групи словосполучень із компонентом *ніс*:

1) фразеологізми, які виражають емоційний стан людини: *вішати носа, похнюпити ніс*;

2) фразеологізми із значенням “дрімати, спати”: *клювати носом, носом вудити рибу, окунів носом ловити*. Цікаво, що ця група фразеологізмів базується на асоціаціях, що пов’язані з риболовлю. Адже дуже часто саме в такій ситуації людина дрімає, а положення її тіла нагадує вудку з поплавком;

3) характеристика гордовитої, зверхньої людини: *дерти носа, кирпу гнути, мухи в носі грають, носа кочергою не дістати*.

В іспанській мові маємо теж декілька груп фразеологічних одиниць із значенням, не зафіксованим у фразеологічному словнику української мови:

1) фразеологізми з дефініцією “зустрітися, нашттовхнутися, натрапити”: *darse de narices con* – зустрітися;

2) фразеологічні одиниці, що мають значення “набридати, мучити”: *tener montado en las narices* – сидіти в печінках; *dar humo a narices a uno* – дратувати, набридати; *zumbarle a uno las narices* – не давати спокою; *como una mosca en la nariz* (досл.: як муха в носі) – як більмо на оці, джерело роздратування.

Значення фразеологічних одиниць із компонентом *ніс* (*nariz*) пов’язані з прямим значенням соматизму. При цьому відбувається обмеження, звуження його значення за рахунок того, що у фразеології представлене значення слова *ніс*, яке пов’язане з частиною тіла людини, але не тварини. Хоча, на нашу думку, мають рацію дослідники фразеології, які вважають, що деякі вирази найшвидше постали на основі спостережень за поведінкою тварин [5:192]. Наприклад, в українській мові: *чути носом, совати свого носа, держати ніс за вітром, чути, звідки вітер віє; зуби скалити*; в іспанській мові: *afilar la nariz* (досл.: нагострити носа) – насторожитися; *asomar las narices* – сунути носа, підглядати; *mas frio que nariz de perro* (досл.: холодніший, ніж собачий ніс) – байдужа, холодна, бездушна людина; *tener narices de perro perdiguero* (досл.: мати носа мисливського собаки) – бути кмітливим, мати хороший нюх. В українській мові значення “обдурювати, манити обіцянками” передає ідіоматичний вираз *водити за носа*. У ньому знаходить відображення звичай водити прирученого ведмеда на ярмарку, в цирку за вставлене в ніс (верхню губу) кільце [5:193]. Таке кільце, коли за нього

потягнути чи повернути, спричиняє сильний біль тварині і дозволяє приборкувати її. На сьогодні практика застосування подібного кільця в сільському господарстві швидко відходить у минуле. Тому відхід реальних ситуацій в історію призводить до повної втрати метафоричної мотивації фразеологізму *водити за ніс*.

В іспанській мові відповідна фразеологічна одиниця з компонентом *nariz* у словнику не зафіксована.

Таким чином, аналіз фразеологізмів із компонентом *ніс* (*nariz*) показує значну схожість лексичного складу соматичної фразеології в українській та іспанській мовах. Схожість ця зумовлюється збігом образної основи фразеологізмів та наявністю ФО аналогічних за своєю образною спрямованістю. Образність більшості соматичних фразеологізмів визначається особливостями розташування та характером фізіологічних функцій носа як частини тіла, однотипністю її зв’язків і відношень. Роль даної ознаки у фразеологізмі свідчить, на нашу думку, про шкалу цінностей сем у прямому значенні слова. Також широка подібність образності фразеологізмів в українській та іспанській мовах зумовлена спільністю таких екстралінгвістичних факторів генезису соматичних фразеологічних одиниць як жести, міміка, фізіологічні відчуття, поведки тварин, соціальна символіка. Схожість семантичних груп фразеологізмів із компонентом *ніс* (характеристика таких людських якостей і почуттів як гнів, невдоволення, обмеженість, хитрість, зневага, зверхність) свідчить про певну спільність асоціативно-образного мислення носіїв двох мов. Наявність у фразеологічному складі двох мов зворотів, що становлять специфічні національні утворення пояснюється індивідуальністю історичного досвіду мовного колективу, особливостями психічного складу народів – носіїв мови. Така національна своєрідність системи фразеологічних образів свідчить не про особливе сприйняття реальності різними мовними колективами, а лише про широкі можливості її образного осмислення й відображення засобами мови.

Дослідження фразеологізмів на образно-мотиваційній основі, проведене в даній роботі, дозволяє позначити контури окремих фрагментів двох мовних картин світу, відображених українською та іспанською фразеологією. Такий аналіз фразеологізмів у такому напрямі можливий і необхідний у різних аспектах: під кутом зору структури, семантики, морфолого-синтаксичних і стилістичних особливостей окремих фразеологічних одиниць, а також фразеосемантичних груп і полів.

1. Білоноженко В. К., Гнатюк І. С. Функціонування і лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К., 1989.
2. Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов. – М., 1978.
3. Касарес Х. Введение в современную лексикографию. – М., 1958.
4. Словник української мови / Ред. І. К. Білодід, А. А. Бурячок та ін. – К., 1974. – Том 5.
5. Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму. – К., 1988.
6. Aristos. Diccionario ilustrado de la lengua española. Barcelona: Editorial Ramon Sopena, 1980.
7. Forment Fernández María del Mar. La didáctica de la fraseología ayer y hoy : del aprendizaje memorístico al agrupamiento en los repertorios de funciones comunicativas // La enseñanza del español como lengua extranjera: del pasado al futuro. Actas del VIII Congreso Internacional de ASELE, Alcalá de Henares/ Publicaciones de la Universidad de Alcalá de Henares. – 1998. – pp. 339–347.
8. Penadès Martínez I. La enseñanza de las unidades fraseológicas. Cuadernos de didáctica del español / LE. – Madrid: Edinumen, 1999.